

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

БРИНЗАНСЬКА О. В.,
кандидат юридичних наук,
начальник управління аналітичної
та правової роботи
(Касаційний кримінальний суд у складі
Верховного Суду)

УДК 341.1 : 341.4

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.45>**ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ НАВКОЛИШНЬОМУ ПРИРОДНЬОМУ СЕРЕДОВИЩУ
ЯК ОЗНАКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ**

У статті висвітлено заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу як ознаку злочинів проти людяності. Проаналізовано положення міжнародно-правових актів, у яких закріплено ознаки злочинів проти людяності, зокрема, протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), Статуту Міжнародного військового трибуналу (Нюрнберзька Хартія), Статуту Спеціального суду для Сьєрра Леоне, Статуту Міжнародного Трибуналу стосовно Руанди, Статуту Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії, Статуту Міжнародного кримінального суду. На підставі цього зроблено висновок про те, що заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу може трактуватись як злочин проти людяності або серйозне порушення Додаткового протоколу II у тому разі, коли воно або його окремі елементи підпадають під категорії «майно», «об'єкт, необхідні для виживання цивільного населення, «установки і споруди, що містять небезпечні сили».

На прикладі рішення Спеціального суду для Сьєрра Леоне у справі «Прокурор проти Ч. Тейлора», розглянуто обставини вчинення злочинів проти людяності, пов'язаних з нелегальним видобуванням та продажем діамантів, що наразі є одним з найпоширеніх конфліктних ресурсів.

З результатами аналізу ст. 7 Статуту Міжнародного кримінального суду констатовано, що заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, не будучи конститутивною ознакою злочинів проти людяності, може охоплюватись обставинами їхнього вчинення, проте виключно у рамках ознак широкомасштабного або систематичного нападу, що, наприклад, супроводжується, заподіянням шкоди загальнонебезпечним способом. Передусім це на меті заподіяння шкоди цивільному населенню, а шкода навколишньому природному середовищу виступатиме або як засобом заподіяння шкоди цивільному населенню у рамках нападу або факультативним наслідком злочину.

Ключові слова: злочин проти людяності, навколишнє природне середовище, напад на цивільне населення, нелюдські діяння, майно, об'єкт, необхідні для виживання цивільного населення, установки і споруди, що містять небезпечні сили.

Brynzanska O. V. Damage to the natural environment as a sign of crimes against humanity

The article highlights damage to the natural environment as a sign of crimes against humanity. The provisions of international legal acts about crimes against

humanity are analyzed, in particular, Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the protection of victims of non-international armed conflicts (Protocol II), of 8 June 1977, the Statute of the International Military Tribunal (Nuremberg Charter), the Statute Special Court for Sierra Leone, Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda, Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Statute of the International Criminal Court.

Based on this, it was concluded that causing damage to the natural environment can be interpreted as a crime against humanity or a serious violation of Additional Protocol II in the case that it or its individual elements fall under the categories of «property», «objects indispensable to the survival of the civilian population», «works and installations containing dangerous forces».

On the example of the judgement of the Special Court for Sierra Leone in the case «Prosecutor v. C. Taylor», the circumstances of the commission of crimes against humanity related to the illegal mining and sale of diamonds, which are currently one of the most common of conflict resources, are considered.

As results of the analysis of Art. 7 of the Statute of the International Criminal Court it stated that damage to the natural environment, not being a constitutive sign of crimes against humanity, can be covered by the circumstances of their commission, but only within the framework of the features of a wide-spread or systematic attack, which, for example, is accompanied by causing damage in a generally dangerous way.

First of all, it is aimed at harming the civilian population and damage to the natural environment is interpreted either as a means of attack the civilian population as part of the attack or as an optional consequence of the crime.

Key words: *crime against humanity, natural environment, attack on the civilian population, inhuman acts, property, object indispensable to the survival of the civilian population, works and installations containing dangerous forces.*

Вступ. Захист навколишнього природного середовища є однією з нагальних проблем людства. Незважаючи на це, кожен збройний конфлікт супроводжується заподіянням шкоди навколишньому природному середовищу. Це зумовлює необхідність розробки механізму протидії та відповідальності за міжнародні злочини, вчинення яких має наслідком заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, до яких також належать злочини проти людяності.

Злочини проти людяності неодноразово становили предмет досліджень науковців, зокрема, Гнатовського М. М., Грушка М. В., А. Держипільської, Н. А. Зелінської, А. А. Маєвської, С. М. Мохончука, Ругало Ю. І., Тома М. Г., Б. Хашматулла та ін. Проте заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу як ознаки злочинів проти людяності висвітлено обмежено.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу як ознаки злочину проти людяності в контексті еволюції вчення про злочини проти людяності.

Результати дослідження. У різні часи термін «злочини проти людяності» (humanity) неодноразово вживався у політико-політичному просторі для позначення найбільш жорстоких злочинів, спрямованих проти багатьох людей.

Наприклад, у промові у Конвенті від 17 квітня 1794 року французький революціонер М. Робесп'єр оголосив «злочинцем проти людяності» короля Франції Людовика XVI («*criminel envers l'humanité*»), обвинувачуючи його у державній зраді (*haute trahison*) [1].

У відкритому листі від 18 липня 1890 року, адресованому королю Бельгії Леопольду II, американський політичний діяч Дж. В. Вільямс (G. W. Williams) охарактеризував як «12 злочинів проти людяності» («12 crimes against humanity») політику Бельгії у Конго,

основою якої були експлуатація місцевого населення та насильницькі зміни в його суспільному ладі, що супроводжувалось взяттям у заручники сімей потенційних робітників для забезпечення залучення населення до праці на каучукових плантаціях, масовим каліченням та голодом для упокорення племен, примусовою християнізацією, відібранням дітей, що за даними антропологів та демографів мало наслідком загибель приблизно 10 млн людей [2, с. 1187, 1189].

У спільній заяві Сполученого Королівства Великої Британії, Франції та Російської імперії про засудження дій уряду Османської імперії про геноцид вірмен від 29 травня 1915 року терміном «злочини проти людяності та цивілізації» («crimes against humanity and civilization») охарактеризовано цілеспрямоване масове знищення вірменського населення з 1915 по 1923 роки [3].

У сучасному розумінні концепція «злочинів проти людяності» була сформульована британським науковцем та членом Міжнародного суду ООН, уроженцем українського міста Жовква, Г. Лаутерпахтом (Hersch Lauterpacht). Зокрема, у 1941 році Г. Лаутерпахт підготував меморандум для Комітету Кембріджського університету зі злочинів проти міжнародного правопорядку (Cambridge University's Committee on Crimes against International Public Order), який став основою його праці «Закон націй і покарання за військові злочини» (The Law of Nations and the Punishment of War Crimes), опублікованій у 1944 році. [4, с. 1187, 1189]. Саме ці напрацювання стали підґрунтям п. «с» ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу (Нюрнберзька Хартія), у якій до злочинів проти людяності («crimes against humanity») віднесено вбивство, винищення, оборнення в рабство, депортацію та інші нелюдські акти, вчинені стосовно цивільного населення до або під час війни, або переслідування з політичних, національних або релігійних мотивів або у зв'язку зі злочином, що охоплюється юрисдикцією цього трибуналу, незалежно від того, передбачені вони національним законодавством чи ні [5]. Очевидно, що концепція злочинів проти людяності визнавала елементом цих злочинів їхній зв'язок з Другою світовою війною, не мала універсального характеру і не охоплювала діянь, які завдають шкоди навколишньому природному середовищу.

Так само згадки про навколишнє природне середовище відсутні у ст. 2 «Злочини проти людяності» Статуту Спеціального суду для Сьєрра Леоне (далі – СССЛ), одноіменних статтях Статуту Міжнародного Трибуналу стосовно Руанди (далі – МТР) (ст. 3) та Статуту Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії (далі – МТКЮ) (ст. 5) [6; 7; 8]. Разом з тим усі зазначені акти визнають юрисдикцію трибуналів стосовно злочинів, які полягають у вчиненні серйозних порушень Женевських конвенцій, серед яких знищення або серйозне пошкодження майна, необумовлене військовою необхідністю. Зокрема, така норма закріплена у ст. 2 Статуту МТКЮ [8]. Ст. 4 Статуту Міжнародного Трибуналу стосовно Руанди та ст. 3 ст. 3 Статуту СССЛ містить положення про те, що юрисдикція трибуналу також поширюється на злочини, які становлять серйозні порушення Женевських конвенцій та Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року (Додаткового протоколу II) [6; 7]. На відміну від Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 08 червня 1977 року (Додатковий протокол I), Додатковий протокол II не містить положень про захист навколишнього природного середовища. Разом з тим у ньому закріплено ряд норм щодо заборони нападу на цивільне населення (ч. 2 ст. 13); заборони піддавати нападу, знищувати, вивозити чи приводити в непридатний стан об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, а саме: запаси продуктів харчування, сільськогосподарські райони, що виробляють продовольство, посіви, худобу, споруди, що забезпечують питною водою, запаси останньої, а також іригаційні споруди (ст. 14); заборони нападу на установки і споруди, що містять небезпечні сили, тобто на греблі, дамби й атомні електростанції навіть у тих випадках, коли вони є воєнними об'єктами, якщо такий напад може викликати вивільнення небезпечних сил і призвести до тяжких втрат серед цивільного населення (ст. 15). Також у Додатковому протоколі II відсутні положення про серйозні порушення його положень [9]. З викладеного вбачається, що за таких умов заподіяння шкоди

навколишньому природному середовищу, може може трактуватись як злочин проти людяності або серйозне порушення Додаткового протоколу II у тому разі, коли воно або його окремі елементи підпадають під категорії «майно», «об'єкт, необхідні для виживання цивільного населення, «установки і споруди, що містять небезпечні сили».

Зокрема, у ряді справ, розглянутих Спеціальним судом для Сьєрра Леоне, порушується питання, пов'язані з видобутком та нелегальним продажем діамантів, що наразі є одним з найпоширеніших прикладів конфліктних ресурсів («*hot diamonds*», «*war diamonds*»), прибуток від яких використовувався для фінансування ОРФ (RUF) – організації, яка за підтримки президента Ліберії Ч. Тейлора, вступивши з Ліберії на територію Сьєрра Леоне, завербувала частину населення для боротьби за «звільнення Африки». У 1993 року під контроль ОРФ перейшла провінція Коно, у якій були зосереджені шахти та копальні діамантів, для праці на яких використовувалась примусова праця полонених та викрадених цивільних осіб. Усього трибуналом було засуджено 23 особи за вчинення злочинів проти людяності та серйозні порушення Женевських конвенцій та Додаткового протоколу II, магістральною серед яких можна назвати справу «Прокурор проти Ч. Тейлора» (*Prosecutor v Charles Taylor*), яка фактично стала першим випадком засудження голови держави за міжнародні злочини з часу Нюрнберзького процесу [10, с. 104].

У рішенні у справі «Прокурор проти Ч. Тейлора» спеціальним судом для Сьєрра Леоне було ретельно проаналізовано обставини встановлення контролю на територію Коно та процеси видобування діамантів, а також обставини їхнього продажу або обміну на зброю та військову амуніцію. При цьому у жоден спосіб суд не досліджував питань, пов'язаних з потенційним впливом цього видобування на навколишнє природне середовище [11, с. 445]. Хоча, як зазначає Р. Т. Мабей, «видобування корисних копалин протягом десятиліть у країні було пов'язано з масштабним винищенням рослинності, деградацією земель і забрудненням навколишнього середовища», період збройного конфлікту у Сьєрра Леоне суттєво поглибив вже наявні екологічні проблеми [12]. За даними Фондації екологічної безпеки та сталості екологічні та соціально-економічні наслідки кустарного видобутку діамантів протягом 1993–2002 років, під час якого з великих територій було знято верхній шар ґрунту, зберігатимуться щонайменше 75 років і протягом цього часу земля не є придатною для господарського використання, що робить Сьєрра Леоне однією з найбільш вразливих держав населення, незважаючи на те, що ця держава є одним із найбільших у світі виробників рутилу та бокситів [13, с. 1].

Відсутність згадок про навколишнє природне середовище при визначенні ознак злочинів проти людяності обумовило те, що у практиці міжнародних трибуналів МТКЮ, МТР та СССЛ питання відповідальності за шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу, фактично залишено поза увагою.

Там само у ст. 7 Статуту Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) «злочин проти людяності» трактується як будь-яке діянь, вказаних у цій статті, якщо вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено. Зокрема, серед цих діянь: а) вбивство; б) винищення; с) оборнення в рабство; d) депортація або насильницьке переміщення населення; е) ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; f) катування; g) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства; h) переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна ідентифікувати, за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними, як це визначено в пункті 3, або іншими ознаками, що загально визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, у зв'язку з будь-яким діянням, зазначеним в цьому пункті, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду; i) насильницьке зникнення осіб; j) злочин апартеїду; k) інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю [14]. З викладеного

вбачається, що, як і статuti інших міжнародних трибуналів, Статут МКС не містить окремих норм про злочини проти людяності, які б характеризувались би ознаками заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу.

Проте, як зазначає Б. Хашматулла, теоретично заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, можна трактувати відповідно до п. «к» ч. 1 ст. 7 Статуту МКС як інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильні страждання чи тяжкі тілесні ушкодження або серйозну шкоду психічному чи фізичному здоров'ю. При цьому науковець наголошує на таких обмеженнях: «... по-перше, як і всі злочини, передбачені статтею 7, поведінка має бути «вчинена як частина широкомасштабного або систематичного нападу», що становить контекстуальний елемент злочину проти людства. Це вимагає, щоб акт був частиною серії численних актів, «відповідно до або на підтримку політики держави чи організації щодо вчинення такого нападу». По-друге, щодо шкоди навколишньому середовищу важливо підкреслити передумову впливу гуманітарного характеру: поведінка не карається, якщо вона не впливає на людей настільки жорстоко, що рівнозначна злочину проти людства. По-третє, існуючі злочини не повинні застосовуватися надто широко до випадків погіршення стану довкілля, щоб не суперечити принципу законності» [15, с. 736].

На нашу думку при вирішенні питання про можливість тлумачення положень п. «к» ч. 1 ст. 7 Статуту МКС як таких, що потенційно можуть охоплювати діяння, які характеризуються заподіянням шкоди навколишньому природному середовищу, як і у випадку з вирішенням цього питання стосовно геноциду, потрібно виходити з положень статей 9 та 22 Статуту МКС, а також Елементів злочинів. Зокрема, ч. 1 ст. 9 Статуту МКС передбачає, що «Елементи злочинів Елементи злочинів допомагають Суду в тлумаченні й застосуванні статей 6, 7 та 8». Також ч. 2 ст. 22 Статуту МКС передбачено, що «Визначення злочину підлягає буквальному тлумаченню й не повинно застосовуватися за аналогією. У випадку двозначності, визначення тлумачиться на користь особи, стосовно якої здійснюється розслідування, кримінальне переслідування або яку визнано винною». Разом з тим, як зазначено у ч. 3 цієї статті, власне «Ця стаття не впливає на кваліфікацію будь-якого діяння як злочинного за міжнародним правом незалежно від цього Статуту». На підставі цього можна зробити висновок про неможливість розширювального тлумачення ознак злочинів, передбачених статтями Статуту МКС та Елементами злочинів.

У Елементах злочинів ознаки «інших нелюдських діянь подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю» визначаються у такий спосіб: 1) виконавець заподіяв тяжкі страждання або тяжкі тілесні ушкодження чи серйозну шкоду психічному або фізичному здоров'ю нелюдським вчинком; 2) таке діяння було подібне до будь-якого іншого діяння, згаданого в пункті 1 статті 7; 3) виконавець усвідомлював фактичні обставини, які встановлюють характер скоєного; 4) діяння є частиною широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення; 4) знав, що поведінка була частиною або мав намір зробити таку поведінку частиною широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення [16, с. 12]. З огляду на викладене заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, не будучи конститутивною ознакою злочинів проти людяності, теоретично може охоплюватись обставинами їхнього вчинення, проте виключно у рамках ознак широкомасштабного або систематичного нападу, що, наприклад, супроводжується, заподіянням шкоди загальнонебезпечним способом. Предусім це має на меті заподіяння шкоди цивільному населенню, а шкода навколишньому природному середовищу виступатиме або як засобом заподіяння шкоди цивільному населенню у рамках нападу або факультативним наслідком злочину.

Висновки. Отже, наразі заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу може кваліфікуватись як злочин проти людяності у розумінні МКС виключно за наявності ознак, вже визначених у цій статті як ознаки злочинів проти людяності. Проте, беручи до уваги порушення питання про посилення відповідальності за заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу в рамках механізму МКС, є підстави вважати можливим

розширення переліку злочинів проти людяності, передбачено ст. 7 Статуту МКС шляхом включення до нього діянь, які посягають на навколишнє природне середовище.

Список використаних джерел:

1. Robespierre M. Opinion de Maximilien Robespierre, député du département de Paris, sur le jugement de Louis XVI; imprimé par ordre de la Convention nationale (3 décembre 1792). (texte en français moderne établi par Charles Vellay) Available from Project Gutenberg. URL: <https://www.gutenberg.org/files/29887/29887-h/29887-h.htm>.
2. Johnson S. King Leopold II's Exploitation of the Congo From 1885 to 1908 and Its Consequences. Honors Theses of the Central University of Florida. 2015. 93 pp. URL: <https://stars.library.ucf.edu/honorsthesis1990-2015/1642>
3. France, Great Britain and Russia Joint Declaration: 29, May, 1915. URL: https://www.armenian-genocide.org/popup/affirmation_window.html?Affirmation=160
4. Vrdoljak A. F. Human Rights and Genocide: The Work of Lauterpacht and Lemkin in Modern International Law. European Journal of International Law. V. 20, I 4, November 2009, pp. 1163–1194. URL: <http://www.ejil.org/pdfs/20/4/1940.pdf>
5. Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal. London, 8 August 1945. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf
6. Statute of the Special Court for Sierra Leone. *Residual the Special Court for Sierra Leone*. URL: <https://www.rscsl.org/Documents/scsl-statute.pdf>
7. Statute of the International Tribunal for Rwanda. UNO: Office of Legal Affairs. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ictr_EF.pdf
8. Updated Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. UNO: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. URL: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf
9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру: міжнародний документ від 08 червня 1977 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU77004>
10. Keith K. Blood Diamonds and war crimes: the case against Charles Taylor. Southern Cross University Law Review. Volume 15. 2012. с. 99-110. URL: <https://www.austlii.edu.au/au/journals/SCULawRw/2012/7.pdf>
11. Prosecutor v Charles Taylor. Sentencing Judgement. (Special Court for Sierra Leone, Case No 03-01-T, 30 May 2012). URL: <https://www.rscsl.org/Documents/Decisions/Taylor/1283/SCSL-03-01-T-1283.pdf>
12. Mabey P. T., Wei L., Abu J. S., & Akhtar H. L. Environmental Impacts: Local Perspectives of Selected Mining Edge Communities in Sierra Leone. *Sustainability*. 2020, № 14. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/14/5525>
13. Lubovich R., Suthers E. Improving Environmental Security in Sierra Leone: The Importance of Land Reclamation. Fess Issue Brief. 12 p. URL: https://www.fess-global.org/publications/issuebriefs/improving_environmental_security_in_sierra_leone.pdf
14. Римський статут Міжнародного кримінального суду: міжнародний документ від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
15. Хашматулла Б. Критичні аспекти міжнародно-правового регулювання злочинів проти природного середовища за Римським Статутом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. с. 734-737. URL: http://lsej.org.ua/11_2023/179.pdf
16. Elements of Crimes. International Criminal Court. 2011. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/ElementsOfCrimesEng.pdf>

